

PROFIL GIORGOSA SEFERISA

Lirska očitovanja u suvremenoj novo-helenskoj poeziji, u kojoj se posebno ističe lirski opus Giorgosa Seférisa, izrazila su se do sada u raznolikim dostignućima. Uglavnom u njima možemo zapaziti dvije glavne značajke. Jedna se očituje u povezanosti s tradicionalnim lirizmom, dok druga očituje traženje novih izražajnih putova u sadržaju i osobito u izrazu.¹ Ipak, dva su pjesnika u toj poeziji kontaminirala oba očitovanja. Prvi je to učinio Konstantin Kavafis (1863—1933), a drugi osebujno i još radikalnije Giorgos Seféris.

Kavafis je izvorno oblikovao na lirski način ono što je bilo elementarno i živo u drevnim epohama helenizma i poslije u doba Bizanta. Njegova jedina zbirka: *Pjesme (Poiémata)*, prvi put objavljena 1911. i 1948. u dopunjenom izdanju, na izvoran način otkriva bolne pjesnikove doživljaje kao i njegove sukobe sa stvarnošću te i otpore lirika koji je uronjavanjem u povijesni esteticizam izrazio poput Baudelairea svoj lirski etos². Kavafis je kao i anglo-saksonski pjesnik T. S. Eliot doživljavao da je *pusta zemlja* ako je lirik ne napući vlastitim vizijama i lirskim zanosom. Zato on ide u red evropskih lirika i njegova je liriska fizionomija u stvaralačkom pogledu, uz neke razumljive asimilacije, isto tako značajna za poznavanje moderne evropske lirike kao što je lirika Keatsa ili Baudelairea.

Kavafisovo poniranje u helenistički krug zaista je bilo izvornije od Keatsova, jer je i sam bio potomak onih preda u čiji se duhovni život znao uživjeti i to prenijeti u svoje lirske pjesme. Neke njegove pjesme, kao *Trojanci*, *Ahilejevi konji*, a posebno *Itaka*, otkrivaju njegov lirski zamah. Pjesnik tješi samog sebe vizijama iz drevne prošlosti, bolje rečeno, on iz njih crpe lirsku snagu i smisao za cilj života, pa premda pjeva (*Trojanci*):

Naši su pokušaji kao oni Trojanaca.
Vjerujemo da ćemo odlučni i hrabri
izmijeniti dušmansku sklonost Sudbine
i probiti se izvan zidina te u okršaj poći.

Ali kad taj sudbonosni osvane čas,
omlohawe hrabrost i upornost
i smetena nas duša sasvim napušta.
Zatim oko bedema trčimo
u bijegu tražeći svoj spas.

Ipak, sigurna je propast naša. Na vrhu
bedema već je netko započeo tužaljku.
To kukaju uspomene na naše dane i naša ganuća:
Prijam i Hekaba plačem oplakuju nas gorkim!

ipak u pjesmi *Itaka* s više optimizma kliče:

Ali uvijek na Itaku misli!
Tamo stići suđeno je tebi.
Ipak, ne žuri se nimalo na putu,
jer je bolje da put mnogo godina traje!

¹ Usp. moju studiju *Novohelenska lirika* (i prijevode od osamnaest pjesnika) objavljenu u *Republici* (Zagreb), br. 7—8 1965., 334—343.

² V. moju studiju *Konstantin Kavafis tvorac novo-helenske moderne, Republika* (Zagreb) br. 2—3, 1966. str. 76—79 uz prijevode izabranih Kavafisovih pjesama.

Kao starac na otok stigni
 obogaćen blagom stečenim na putu,
 ne očekujući da Itaka ti bogatstvo daruje.
 Itaka je tebi darovala putovanje.
 Bez nje ne bi bio odjedrio:
 I ništa više ona nema da ti daruje!
 A ako je siromašnu ugledaš,
 Itaka te nije prevarila.
 Pa kad si tolika mudar postao,
 te iskustiva tolika iz tebe zrače,
 shvatio si zaista
 što tē Itake za tebe znače!

Tako je Kavafis do smrti vjerovao u svoj svijet, u drevno doba helezizma i Bizanta; iz njega je rijetko izlazio, samo onda kad je htio samoispovjedno nešto reći o sebi. U tome je vjerovanju nalazio viši stupanj čovjekove prometejske naravi. U mnogim njegovim pjesmama, premda su proicirane u prošlost, osjećamo strujanje pjesnikove suvremenosti, njegove prisutnosti kao stvaraoca u problematici lirike koja je dio očitovanja života modernoga čovjeka.

Istaknute značajke Kavafisove lirike uvelike mogu pomoći da uvjerljivije odredimo lirski profil Giorgosa Seferisa³, jer je i tvorac novohelenskog modernog lirizma. K. Palamas (1859—1943) za Kavafisovu liriku napisao da je u njoj *izražen osjećaj dramatskih mitova, a ne nekih praznih riječi*. Zato je on Seferisov preteča. U njihovim pjesmama ima i dodirnih točaka, štoviše i podudarnosti u doživljaju antičkog kulturnog kruga, jer obojica osuvremenjuju sjećanja na starohelenske mitološke tradicije.

Ipak, Seferisova lirski interpretacija spomenute tradicije, kad god se on zapleče u mitsko, odrešitije odražava otpor negativnim pojavama suvremenog života. Možda se mnoge razlike u njihovu lirskom opusu mogu protumačiti činjenicom što je Kavafis gotovo cijeloga svoga života živio izvan književnog atenskog kruga, u mladosti u Londonu, a poslije do pred smrt u Aleksandriji, dok je Seferis poslije Palamasove smrti bio glavni predstavnik spomenutoga kruga, premda je kao diplomatski činovnik mnogo izbjivao iz domovine. Takav je život Seferisu omogućio da neprestano bude u dodiru s tuđim književnostima, osobito s engleskom i francuskom, a proučavanje tih književnosti pomoglo mu je da instinktivno otkrije svoj vlastiti stvaralački put. U izražajno-stvaralačkom pogledu Seferis je uočio u Kavafisovoj lirici uz izražajnu ritmičku slobodu i veliku amplitudu lirskog doživljavanja života u dramatskom dijalogu

³ Giorgos Seferis (pseudonom Giorgosa Stilianosa Seferiadisa) rodio se 1900. u Smirni (Mala Azija). God. 1914. njegova je obitelj morala napustiti Smirnu i preseliti se u Heladu te se nastanila u Ateni. Od 1918—1924. Seferis je živio u Parizu, gdje je studirao pravo i književnost. 1931. vratio se u domovinu i stupio u diplomatsku službu. Služio je u raznim zemljama. Posebno treba istaknuti njegov boravak u Londonu. Poslije njemačke okupacije 1941. boravi najprije na otoku Kreti, a zatim u Južnoafričkoj uniji, Egiptu, Palestini i Italiji. Poslije završetka rata služio je kao diplomatski predstavnik svoje zemlje u Turskoj, Izraelu, Libanu, Jordanu i Iraku. Sad živi u Ateni. God. 1947. dobio je najveću nagradu koja se obično dodjeljuje nekom suvremenom novohelenskom pjesniku, Palamasovu nagradu, a 1963. Nobelovu nagradu za književnost. Objavio je ove zbirke pjesama: *Strofe* (Zaokreti 1931), *Četrnja* (1932), *Legende* (1935), *Gimnopedija* (1936), *Bilježnica za vježbe* (1940), *Brodski dnevnik I* (1940), *Brodski dnevnik II* (Aleksandrija, 1944), *Drozd* (1947), dok je u Ateni 1946. objavljena kolektivna zbirka njegovih pjesama pod naslovom *Poiemata*. Zatim slijede: *Brodski dnevnik III* (1955) i cjelokupno pjesničko djelo pod naslovom *Poiemata* (1963). Iz područja proze objavio je: *Eseji* (Kairo, 1944; drugo izd. u Ateni 1962), *Tri dana u samostanima Kapadocije* (1953), *Delfi* (1963). Prijevodi: T. S. Eliot, *Pusta zemlja i druge pjesme*, Uvod bilješke i prijevod (1936, II izd. 1949). Njegove su pjesme prevedene gotovo na sve evropske jezike, a postoje i mnoge studije o njegovu poetskom djelu. Tako je u Ateni 1961. objavljen zbornik radova pod naslovom *Seferisu u počast i u povodu 30-godišnjice njegove zbirke Strofe* (489 str.).

ličnosti i društvenog kolektiva. On je pošto je dobio Nobelovu nagradu⁴ za književnost 1963. izjavio nekom švicarskom novinaru da je pjesnik tek onda pjesnik ako je u središtu zbivanja, ako sudjeluje u svome vremenu, ali ipak i tad mora ostati u svojim odlukama samostalan, jer je kao osoba toliko osjećajni od drugih da s većom osjećajnošću traži dodire i odnose u zbivanjima. Zbog toga je i na početku svoje lirске karijere tokom 1930. obišao ekspresionizam Angelosa Sikelianos (1884—1951) kao i sve naplavine tadašnje romantičarske lirike i izdao svoju prvu zbirku *Zaokreti* (1931) koja je svojom tematikom izazvala oduševljenje i burne proteste.

Poslije te zbirke slijede: *Čatrnja* (1932) i *Legende* (1935)⁵. One potpuno jasno dokazuju Seferisov lirski zamah očitujući njegova lirska nastojanja da inovacijom jednostavnosti obnovi tadašnju novohelensku liriku. Ipak je za njegovo lirsko stvaranje bio odlučan trenutak kad je boraveći u Londonu upoznao T. S. Eliota i poslije objavio svoj prijevod njegovih pjesama pod naslovom *Pusta zemlja i druge pjesme*.

Simboličan naslov zbirke pjesama *Čatrnja* izražava Seferisovu lirsku uznemirenost kao i povezanost s rodnom grudom u kojoj nema mnogovodnih rijeka već samo čatrnjâ i skrivenih izvora. Elementarnost vode i helenskog krša upravo je u ovoj zbirci našla novu interpretaciju za sve ono što je pjesnik nosio u svome srcu; tome je dodao i tradicionalno oblikovanje helenske stvaralačke težnje, da bi na taj način izrazio duh elementarnosti svih narodnih radosti i patnja.

Zbirka *Legende* kao ciklus od dvadeset i četiri međusobno povezane pjesme (u izvorniku ima naslov *Mythistorema*) pokazuje, kao što je i pjesnik sam jednom rekao, više komponenata udruženih u jednu. On je priznao da je na osebujan način ušao u starohelenski mit nastojeći da izrazi duševna stanja svojih suvremenika nezavisno o vlastitom stanju, slično kao što su nezavisne i same ličnosti neke pripovijesti ili legende. Kao moto zbirci uzeo je stihove A. Rimbauda:

Si j'ai du goût, ce n'est guères
Que pour la terre et les pierres.

Zemlja iz Rimbaudova stiha označuje povijesnu i suvremenu Heladu, dok kamenje upućuje na tešku problematiku socijalnih prilika. Seferis je u atmosferi daha mita o Argonautima, u četvrtoj pjesmi iz ciklusa citirane zbirke označio možda jasnije negoli poslije u pjesmi *Kralj iz Asine* (zbirka *Brodski dnevnik I*), ali ne reljefnije i lirski potresnije, svoje osuvremenjenje samoga drevnog mita.

Argonauti nisu bili samo Heleni, to su tokom povijesti svi ljudi koji traže istinu u velikoj plovidbi koja se naziva život. Zato i intonira pjesmu:

A duša
ako želi sebe upoznati,
tad u neku dušu mora pogledati:
stranca i neprijatelja
što ga u zrcalu ugledasmo.

Ti su mornari plovili, zagledali u dušu jedan drugome, ali je život drugačije odredio, kako pjesnik pjeva završavajući potresnu viziju svoga tumačenja o Argonautima:

⁴ U povodu toga događaja napisao sam tri eseja u kojima sam prikazao književno djelo ovoga nobelovca, i to u *Vjesniku* (Zagreb) od 30. listopada 1963: *Nobelovac Giorgos Seferis*; u *Republici* (Zagreb), br. 12, 1963: *Giorgos Seferis*, str. 553—555, uz prijevod pet njegovih najznačajnijih pjesama, i u *Kolu* (Zagreb), br. 3, 1964: *Lirika Giorgosa Seferisa*, str. 307—317, uz prijevod triju pjesama (*Jugovina, Otok Santorin i Argonauti*).

⁵ Usp. moje prijevode u bilingvističkom izdanju od trideset Seferisovih pjesama: *G. S. Poezija*, izd. Mladost, Zagreb 1964. str. 102 (*Biblioteka Orion*) s pogovorom, tumačem i bibliografijom pjesnikovih djela.

Jedan za drugim pomriješe drugovi
oborenih očiju. Njihova vesla pokazuju žalo
gdje oni spavaju.

Nitko ih se ne sjeća. Pravedno je!

Završna Seferisova ironija o sudbini želi naglasiti tragično osjećanje čovjekova puta na zemlji, kad on kroz iluzije doživljava deziluzije otkupljujući svojim otporom samog sebe, jer pjesnik u slijedećoj pjesmi pjeva:

Oputovali su naši prijatelji
Možda ih nikad vidjeli nismo
Možda smo ih sreli dok nas je San
nosio sasvim do vala što izdiše
Možda ih ponovno tražimo jer mi drugi život tražimo
s one strane kipova.

Riječ *kip* često srećemo u Seferisovim pjesmama; on je od mramora ili vapnenca, ali je uvijek slika izdržljivosti prema slaboj čovjekovoj otpornosti zlu ili ropstvu strasti koje se očituje u raznolikim oblicima. Ovu odisejevsku tugu Seferis tumači u pjesmi *Jugovina* aludirajući na plovidbu koja uznemiruje čovjekovo srce ovako:

Tko će od žalosti ove osloboditi srce naše?
Jučer navečer bila je oluja; ponovno danas
nad nama lebdi nebo olovno. Naše misli
ko borove iglice zbog jučerašnje oluje
pred kućnom vežom hrpimice
nagomilane, dok nemoćne žele
da sagrade kulu koja se ruši.

Tu usred ovih gotovo raseljenih sela,
tu na tom rtu što ga nemilo jugovina bije
s tim lancem planina što nam tebe kriju,
tko će nam razjasniti odluku našu o zaboravu?
Tko će primiti ponudu našu na izmaku ove jeseni?

Seferisova izvornost izbija u zbirci *Legende* kroz riječi koje u svome leksičkom sklopu pomoću neizravnih aluzija kao i spomenutih mitoloških reminiscencija osvjetljavaju njegovu meditativnost, a ta je uvijek izražena baladno. Iz takva raspoloženja, a onda i prema snazi uživljanja u helenski krajolik, u kome se dodiruju kao na zreniku nebo i more sjaj ljepote i rasap koji donosi smrt, cijela zbirka odražava emocije jednoga romana pjesnikove duše koja na taj način ulazi u sferu potpune katarze. Seferis je napisao nekoliko knjiga eseja⁶, ali je izbjegavao napisati roman; sam je jednom prilikom izjavio *da u romanu ima i suviše riječi, a te se u svome preobilju prelijevaju*; više je htio izraziti se koncizno, pa je zato ostao vjeran pozivu svoga lirskog srca i izražavao vlastitu bitnost stihovima. Taj mu je način bio najbliži za eshatološko tumačenje mitoloških doživljajnih reminiscencija.

Pjesnik se često vraća iz mitoloških doživljaja u sferu intimnije lirike doživljavajući helenski krajolik i nalazeći u njemu sažimanje svoje vizije iz sjećanja na žalosno djetinjstvo kad je morao pobjeći iz rodnoga kraja, iz Smirne u Maloj Aziji, ostavljajući s roditeljima u zgarištu igračke i knjige. I poslije je pjesnik lutoa, ali je sjećanje na doživljaje iz djetinjstva ostalo kao pečat u srcu koji su okolnosti utisnule i on je bio neizbrisiv. Možda je poslije u jednom trenutku sve žalosno iz djetinjstva i mladosti iskrslalo pa se kontaminiralo u pjesmi:

⁶ V. bilješku 3!

Zalostan sam jer propustih široku rijeku
kroz svoje prste
a da ni kapi srknuo nisam.
Sad ginem na tom kamenu.
Mladi bor što strši iz crvenice
jedini moj je prijatelj.
Sve što ljubljah iščezlo je s tim kućama
što su prošlog ljeta bile nove
al' ih jesenji porušio vjehar:

(16. pj. iz zbirke *Legende*)

Ipak, pjesnik osjeća da je i na novom tlu, u Atici, kad se s roditeljima doselio, mogao kao otporno stablo pružiti duboko u zemlju svoje korijenje, jer u istoj zbirci s aluzijom na Astijanakta (pj. 17), sina Andromahina i Hektorova, savjetuje:

Masline s naboranom kožom naših otaca
hridi s mudrošću naših očeva
i krv našega brata što živi na zemlji
bili su velika radost i bogati zakon predaje
za duše onih što shvatiše njihovu molitvu.

Ako je zbirka *Čatrnja* bila neka vrsta ulaženja u tajnu ljubavi i smrti, te težnje da se otkriju zagonetke koje prate čovjekovu dušu na križnom putu, to je zbirka *Legende* postala za samoga pjesnika, razumije se kad ju je napisao, otkriće puta prema učaranoj zemlji zagonetki, premda je svjestan:

U mom se srcu ponovno otvara rana
kad zapadaju zvijezde i kad se s mojim
sjedinjuju tijelom
kad šutnja pada za koracima ljudskim (20. pj),

da bi se utješio:

jer ako umiremo stojeći uspravno
brateći se s kamenom
ujedinjeni tvrdoćom i slaboćom
drevni mrtvi izbjegnuše krug zbiljanja i uskrsnuše
pa se osmjehuju osmijehom čudnog spokojstva (pj. 21).

Ova utjeha ulazi u sklop zbiljanja suvremenosti kako je pjesnik doživljuje; on iz života crpe nadahnuće i opomenu svome srcu kao i duši svoga bližnjega:

I jer dobro spoznasmo tu našu Kob
boraveći među ruševinama, ta ima tome
tri ili šest tisuća godina
kopajući po srušenim zgradama što nekad
bjehu djedovske kuće
želevći da se sjetimo datuma i junačkih djela!
Hoćemo li moći?

I jer smo bili okovani i na sve strane rastjerani,
a nestvarne nas nevolje u borbu natjerale,
kako se to govorilo,
susrećući na pustoj cesti duge čete slijepaca
tad u močvare zagazismo i u Maratonsko jezero, —
onda možemo li umrijeti kao ljudi?

Uz ovakvu problematiku odnosa između lirika i stvarnosti Seferis se vrlo lako oslobodio sirealističkih akrobacija riječi iz svoje prve zbirke, te malo-pomalo ulazio u jasniju lirsku izražajnost, jer poslije zbirke *Legende* pjesnik objavljuje 1936. u reviji *Ta néa grámmata (Nova književnost)* ciklus od dvije pjesme: *Santorin* i *Mikena*. Tê kao da pripremaju buduće pjesnikovo nadahnuće i kao da ga vode prema jasnijem usponu na brdo odakle će samome njemu vizija života i poslanja pjesnika biti vidljivija i doživljajnija. U pjesmi *Santorin* odmah nas na početku pjesnik uvodi u srž svoga nadahnuća lirskom evokacijom krajolika, da bismo lakše podnijeli epodni završetak same pjesme. On pjeva:

Ako možeš, sagni se nad tamno more
zaboravivši pjev neke frule
nad tim bosim stopalima
što tvoj su pogazila san
u nekom drugom životu što je potonuo.

Ureži, ako to možeš, na tvom zadnjem bjelutku
dan ime i mjesto
pa ga u more baci da u dubinu potone

i završava:

te, ako možeš dopusti svojim rukama da plove,
od nevjerna odvoji se vremena
i potoni, jer potone svatko
koji teško nosi kamenje.

Ta se sublimirana lirski misao ponovno vraća u pjesmi *Mikena*, ali plastičnije uklopljena u neko sjećanje na drevne Atride i njihovu tragičnu sudbinu. Iz promatranja drevnih razvalina kroz koje struji vjetar i na kojima bezbrižno na suncu rastu trave pjesnik se uvlači u svoju unutrašnjost te bilježi:

Propada onaj koji teško nosi kamenje:
upravo to sam kamenje nosio koliko mogoh
to sam zaista kamenje volio koliko mogoh
to kamenje, svoju kob.
Izranjen od vlastite zemlje
i skučen od moje vlastite košulje
osuden od svojih vlastitih bogova,
od ovog kamenje ovdje.

Seferis nije u svojim pjesmama iznosio samo vlastite preokupacije, tjeskobu i nemir svoga srca; on je u zbirkama koje je poslije spomenutih objavio na osobiti i osebniji način ulazio u problematiku, vrlo složenu i za mnoge neshvatljivu, helenskog društvenog kolektiva. Sve su to pitanja koja zasijecaju u život običnih ljudi, bili oni seljaci, mornari ili intelektualci. Svi društveni slojevi prolaze kroz pjesnikov doživljajni filter, za sve on nosi krvavo srce povjeravajući svoje tjeskobne vizije papiru, stihovima koji zrače posebnom toplinom. Ako je već u prvim pjesmama naglasio da je *svijet tako jednostavan* i poslije da ne želi drugo nego da *jednostavno pjeva*, to znači da se u njegovu lirskom svijetu rodila čežnja za sintezom koja bi jedina mogla u sklopu doživljaja otkriti pjesnikovoj duši dublji smisao tragičnog osjećanja života, a iz toga bi osjećanja moglo niknuti cvijeće dobra, jer je u zbirci *Bilježnica za vježbe* (1940), a ta je podijeljena na tri dijela: a) *Darovi*, b) *Mornar Stratis* i c) *Nacrti za jedno ljeto*, uputio svoj duh na vedrije staze.

Drugi dio spomenute zbirke obuhvaća ciklus o *Mornaru Stratisu*; u njoj ima i lirске proze, a ona je vrlo značajna za poznavanje autobiografskih pjesnikovih doživljajnih putova. U liku mornara *Stratisa* Seferis otkriva sebe kao

nekoga modernoga Odiseja koji i na lutanjima nalazi usku povezanost između sebe i onakva Odiseja koji trpi da bi se vratio u krilo zavičaja, ali onda ponovno čezne za daljinama, jer je nemiran i jer želi svome duhu još mnogo toga razjasniti. Seferis nekako pritaženo otkriva u liku *Stratisa* svoju vlastitu tjeskobu, jer ta luralica ne želi biti Sancho Pansa, kad u sebi osjeća udruženu dušu Don Quijotea i Odiseja.

Pjesma *Mladić* iz ciklusa *Mornar Stratis* jasnom evokacijom otkriva prvobitni nemir budućeg Odiseja. To unutrašnje pjesnikovo doživljavanje pokazuju stihovi:

Imao sam šesnaest godina, a kad je ljeto pripeklo
zapjevao je nepoznati glas u mojim ušima,
sjećam se da je to bilo na morskoj
obali između rumenih mreža
i zaboravljena čamca na pijesku
bila je to olupina
pokušah da se približim tome glasu
prisonivši uho na pijesak
glas utihnu
ali jedna zvijezda padalica
kao da sam tad prvi put ugledao zvijezdu padalicu
i doživio ukus slana vala na usnama.
Te me noći nije više pohodilo korijenje stabala.
Sutradan se u mom duhu pojavilo neko putovanje
i završilo kao što se završi listanje slikovnice.

Upravo tako, život je često listanje neke slikovnice; tek poslije iskustva i boli dodaju nova značenja i ispunjuju ga dubokim smislom, jer Seferis u zbirci *Brodski dnevnik (I)* u pjesmi *Naše sunce* iskreno govori za sebe:

Bilo je to sunce moje, bilo je tvoje:
mi smo ga podijelili.
Tko to pati obvičen zlatnom svilom? Tko umire?

Sedamnaest je pjesama u ovoj značajnoj zbirci; u njoj prva kao da ističe lirskim pitanjem ulogu poezije u suvremenom životu. Zatim se u ostalim razvija osebnost Seferisova lirizma, pogotovo u pjesmama *Posljednji dan* i *Kralj iz Asine*.

Pjesma *Posljednji dan* objavljena je u siječnju 1940, dakle uoči II svjetskog rata. Ona je u biti pjesnikovo doživljavanje tjeskobe pred samu invaziju Nijemaca u Heladu. Pjesnik u rani suton šeući se Atenom sa svojom zaručnicom predosjeća da je to posljednja slobodna šetnja, jer će događaji koji će uslijediti pobrkati sve planove, njihove i ostalih ljudi. Prolaze ulicama i čuju obične riječi o vremenu, vide vojnike, a u srcima se pojavljuje vizija smrti. Pjesnik pjeva:

Kroz kapi kiše rosulje plovio je pogrebni marš.
Kad umire čovjek? Čudnovato, nitko na to mislio nije.
A onaj što je mislio učinilo se njemu da to je sjećanje
iz nekih drevnih kronika
iz vremena *križarskih ratova* ili iz doba *salaminske bitke*.
Ipak, smrt je pojava što nas uzastopce prati:
Kako čovjek umire?
Istina, svatko svoju zaslužuje smrt,
svoju smrt, što nikome drugome ne pripada:
to je igra što se život zove.
Zasjenjena svjetlost padala je u tamu dana.
Nitko odluke stvarao nije.

Od sutra ništa nećemo više imati: potpuna to je predaja;
 štoviše, ni ruke neće biti naše, dok će naše žene
 ko ropkinje stranaca ići po vodu na česme,
 a sinovi naši u kamenolome.
 Hodajući uza me, pjevušila je moja prijateljica
 nesuvisli napjev:
 — Proljeće, a potom ljeto, robovi...
 Sjetismo se starih učitelja
 što nas ostaviše kao sirote.
 Prošao mimo neki par čavrljajući:
 — *Dosadilo mi to veće, idimo u svoj dom,*
pođimo kući da zapalimo svjetlo!

Iz pjesme probija stvarnost života u svim njegovim tragičnim naglascima, ali onome tko poznaje Seferisovo upletanje u starohelensku povijest, bit će jasne aluzije na ono drevno doba kad su stari Heleni pobijedili Trojance, pa su Hekaba i Andromaha kao i tolike druge žene iz Troje doživjele žalosnu sudbinu ropkinja. Te su žene nosile vodu strancima, te su žene izgubile sve, muža i dom, domovinu i konačno slobodu, dok su im sinovi ili braća odvedeni kao roblje u kamenolome i rudnike da rade ropske radove i da tako umru zapušteni i jadni. Aluzije dobro i reljefno zahvaćene, uvjerljive i potresne, ostaju kao u kamen urezane za ono jobovsko osjećanje koje je pjesnik u sebi osjetio i vrlo jasno izrazio povežući sudbonosne dane povijesti svoga naroda s onima iz Homerova vremena, bolje iz Homerovih epova ili kikličara koji su opisivali događaje poslije pada Troje.

Zvučna i sva lirski prozračna balada *Kralj iz Asine* ide u red nekih najboljih Seferisovih pjesama, zapravo ona ga predstavlja kao lirika nenadmašivih otkrića u svijetu drevne starohelenske mitologije. Tu je Kavafisovo osjećanje drevnosti odvedeno u jedan drugi svijet. Otudnost suvremenosti, a isto tako upadanje u suvremenost ponijeli su pjesnika poslije čitanja *Ilijade* (II pjev., stih 560) i pohoda drevnom gradu Asini u pokrajini Argolidi, današnja Kastraki, koji su otkrili švedski arheolozi 1922, u svijet njegovih vlastitih preokupacija. Homerov gotovo beznačajan stih, ali toliko jak da emotivno djeluje na pjesnika koji se umije okoristiti svakim kamenčićem za veliki mozaik svoje lirike, zanio je Seferisa i predočio mu u čemu je tjeskoba njegova vlastitoga srca kao i njegovih suvremenika.

Ova lirski balada ima šest dijelova međusobno povezanih u organsku cjelinu. Naoko bi se reklo da je to samo osjećaj Vergilijeve izreke: *Sunt lacrimae rerum et mentem mortalia tangunt*, ali je Seferis leopardijevski sav svoj tragični lirizam zgusnuo u jednostavnost opisa koji živi u svome dramatu, te pokazuje osebujnu analizu u dekompoziciji pjesnikove ličnosti. Poslije uvodnih stihova:

Cijelog smo jutra pomno razglédali tvrđavu
 Započevši od osojne strane, tamo gdje nas je more
 zeleno i bez odraza, grudi ubijena pauna,
 zagrlilo kao vrijeme koje nema prekida.

U drugom dijelu balade pjesnik nastavlja:

Od prisojne se strane opružilo dugo žalo
 a svjetlo brusilo dijamante na zidinama velikim.
 Nigdje žive duše, odletjeli divlji golubovi
 a *kralj iz Asine* što smo ga već dvije godine tražili
 neznanac zaboravljeni čak i od Homera
 samo jedna riječ u *Ilijadi* a i ona sumnjiva
 bačena u ep kao zlatna maska posmrtna.

U petom dijelu Seferis prelazi na autopsiju, kad pjeva:

A pjesnik zastajkuje promatrajući kamenje
pitajući sebe:
da li je moguće
da među ovim izgledanim obrisima, šiljcima ovim,
šupljinama i krivuljama iskrivljenim
da postoji
da ovdje gdje se u prolazu susreću kiša i vjetar
i ruševine
da li tu postoji izraz lica i oblik nježnosti
onih što su tako čudno utonuli u naš život
onih što postaje sjenke valova i misli
na pučini morskoj
ili možda, ne, ništa ostalo nije osim težine
nostalgije za težinom jednoga živoga bića
tamo gdje mi ostajemo u nebitvstvo uronjeni
kao grane nakostrušene vrbe nagomilane
u trajnosti očaja
dok žuta struja valja lagano rogoz iščupan iz blata
slika okamenjena lika odlukom vječne gorčine.

Pjesnik je jedna praznina!

Sunce štitonoša boreći se uzdiglo
a iz dubine pećine šišmiš preplašen
probio je svjetlost ko strelica okrugli štit:
Iz Asine, iz Asine!... Kad bi bar on bio kralj
Od Asine
koga smo tako savjesno tražili na ovoj akropoli
okrnivši katkad svojim prstima njegov trag
na ovom kamenju.

Pročitali smo: *Pjesnik je jedna praznina!* Zaista, praznina je njegova duša u koju ulazi stvarnost nadahnuća i cjelokupno zbivanje iz čega nastaje kao u ovoj baladi njezin šesti dio, kad se pjesnik utječe suncu kojega se boji šišmiš. Ipak ne želi li pjesnik naglasiti da su *lacrimae rerum* samo u onome što čovjek gradi ili razgrađuje, a krajolik ostaje trajno svjež? Usporedimo li ovu baladu s Leopardijevom pjesmom *Žuka ili cvijet pustinje*, odmah ćemo osjetiti bitne značajke lirskog zahvata u stvarnost jednoga i drugoga pjesnika. Dok je Leopardi u svojoj pjesmi opjevao susret s razvalinama triju gradova što ih je zasuo pepeo i prekrila lava za vrijeme jedne provale Vezuva i tako izazvao sjećanje na potresan povijesni događaj u koji je svakome čitaocu lakše ući, a pogotovo što je motom prije pjesme iz Ivanova Evandolja: *I ljudi zavolješe većma tamu nego svjetlost* odredio glavnu intonaciju svoje ode, Seferis je, kao što sam pjeva: *samo jedna riječ u Ilijadi a i ona sumnjiva bačena u ep kao zlatna maska posmrtna*, odredio drugi put svojoj evokaciji; ona je manje filozofska nego Leopardijeva, ali je plastičnija i bliža čistom lirskom zamahu suvremenosti.

Goli zavičajni krš uputio je Seferisa na brahiloški izraz, a taj je sa svoje strane odredio i posebnu interpunkciju; on je čak ogolio stihove i tako učinio da su pokoji put neke pjesme zagonetno izražene; moramo tražiti smisao, a taj iskrsava tek poslije dugog čitanja ili u trenutku, kad je atmosfera za primanje takva lirskog izražaja upravo najzgodnija i kad je naš duh najotvoreniji za primanje stranih utjecaja za vlastite zanose.

Seferis pjeva i ovako: *Ako je patnja nešto što je svojstveno ljudima, ipak samo za patnju rođeni nismo.* (*Starac na obali rijeke*). Mi kao ljudi želimo ući u smisao patnje, da bismo se održali kao duhovna bića. Sve to nalazimo sažeto u zbirci *Brodski dnevnik II*. U njoj je trinaest pjesama intonirano s više otpornosti, pogotovo u pjesmi: *Mornar Stratis okružen plavim tuberozama*,

u kojoj autobiografski elemenat dolazi do najjačeg izraza. Pjesma je nastala dok se pjesnik kao izbjeglica za vrijeme posljednjeg svjetskog rata nalazio u Transvalu 20. lipnja 1942. I u njoj se Seferis, da bi njegovi osobni doživljaji bili uvjerljiviji sve uklopio u doživljaje mornara Stratisa. Pjesnik daleko od domovine doživljava sve one tragične peripetije koje prate život izbjeglice. On misli na domovinu, a crnačke mu tuberoze ne mogu otkriti tajnu zbiljanja i rastjerati slutnje o tjeskobi. Pjesma je isto tako baladno izražena kao i *Kralj iz Asine*, ali je emotivna tematika potpuno drugačija. U njoj je Seferis *Odisej* okružen brojnim slabićima koji su slični Odisejevu drugu *Elpenoru*. Osamljen pjeva u završnom dijelu balade:

I tamo je kuća što očekuje
s dimom plavičastim u modrini
i tamo pas je ostarjeli
što povratak čeka da izdahne.
Ipak, potrebno je da mi mrtvi pokažu staze.
Plave ih tuberoze kao nijeme vjerno čuvaju,
ko bezdani morske il' voda u čaši.
I drugovi ostaju u Kirkinjoj palači, —
O moj dragi Elpenore, Jadni ludače,
Elpenore!
Zar ih ne čuješ kako u pomoć zovu
na pocrnjelom grebenu otoka Ipsare?

Osobni Seferisovi doživljaji utjelovljeni su u završnoj evokaciji reminiscencije iz *Odiseje* (*X pjev., stih 550 i d.*) kad spominje Odisejeva druga Elpenora koji je na povratku iz vojne pod Trojom poslije gozbe u Kirkinu dvoru zaspao opijen vinom na krovu i u snu pao s njega te na mjestu ostao mrtav. U toj drevnoj tragiци Seferis pomoću prebolne vizije ističe tragos helenskog života. Drevna je reminiscencija udružena sa sjećanjem na ustanak stanovnika na otoku Ipsari u Egejskom moru 1824. protiv Turaka, a ovi su im se osvetili krvavim represalijama. *Stratis* je daleko od doma, pjesnik je u Transvalu, u izbjeglištvu, sam i nemoćan da se odupre naletu svojih sjetnih misli.

Na isti način u pjesmama *Helena* i *Probudih se* Seferis uzima citate iz starohelenskih fragilika. U prvoj citat iz Euripidove tragedije *Helena*, a u drugoj iz Eshilove *Zrtva na grobu*. Ti citati služe kao lirski preludij za reinkarniranje bivše stvarnosti u pjesnikovu suvremenu tjeskobnu javu. Pjesma *Probudih se* ide u red pjesnikovih oneiroloških doživljaja, ali ipak izražava sukob stvarnosti i pjesnikove lirске doživljajnosti, dok je druga, u evokaciji lijepe Helene zbog koje je prema mitu buknuo trojanski rat, izravan protest protiv rata. Seferis nije nastupio ni u ovoj pjesmi retorički; pokušao je najzgunutijim lirskim izrazom izazvati u čitačevoj duši odbojnost protiv kainovske čovjekove prirode. Još nešto! Ova pjesma budi raznovrsna tjeskobna osjećanja, ali i smiruje, jer se uvjeravamo da i ovakvi lirski protesti nisu i ne mogu biti uzaludni, ako je u njima sintetizirana čovjekova želja za mirom i odvratnost prema spiljskim nagonima. Seferisova vizija Helene, tj. njezino osuvremenjenje plastičnije je nego kod Goethea u drugom dijelu *Fausta*, premda i jedan i drugi pjesnik svoje nadahnuće duguju Euripidu. Pjesmi *Helena* izvrsno se pridružuje balada *Posljednja etapa* napisana 1944. Neohelenski kritik Malanos drži da je *upravo ova balada najbliža Seferisovu tumačenju lirskog doživljaja stvarnosti i svijeta oko nas*. Uostalom, pjesmu *Helena* Seferis je objavio 1955. u časopisu *Novo ognjište* (*Néa estia*); ona je u stvari poslije tiskana u zbirci *Brodski dnevnik III* i konačno objavljena u sabranim Seferisovim pjesmama u zborniku *Pjesme* (*Poiémata*) 1963. u Ateni.

Mala poema u tri dijela *Drozd* nastala je kao pjesnikovo sjećanje na drugi svjetski rat, kad je poslije više godina boravio odmarajući se u Porosu, te za vrijeme šetnje promatrao parobrodici koji su Nijemci potopili 1941. I ovaj je događaj za Seferisa postao predmet njegovih lirskih zaleta u dublju duhovnost i smisao čovjekove egzistencije. Tri duže pjesme spomenute poeme

povezuju pjesnikovu imaginaciju sa stvarnošću jednog efemernog događaja u ratu. U trećoj pjesmi završni stavak djeluje kao slušanje neke simfonije, jer je to ipak himna svjetlu u kome se sve otkupljuje, čovječanstvo i pjesnik, pa zato i pjeva:

ti si u velikoj kući prepunoj rastvorenih prozora,
trčiš iz jedne sobe u drugu,
a da ne znaš s kojega bi prozora promatrao,
jer pobjeći će borovi, planine i cvrkut ptica,
a more će postati bezbojno, staklo razmrvljeno
zbog sjevernog i južnog vjetra,
a svjetlosti iz tvojih nestat će očiju,
te odjednom sve će zamuknuti
s pjevom cvrčaka.

Lirska stvarnost Seferisove lirike ogleda se u njegovu specifičnom rječniku. U velikom broju njegovih pjesama javljaju se riječi: *borovi, hridi, otoci, more, gola zemlja, krš, voda, kapi vode, pećine, čatrnje i brda* koja krševito izviru nad škrtim ravnicama helenskog krajolika. Nad svim ovim rječničkim građivom dominiraju tragovi *svjetlosti*, što je i razumljivo kad znamo da je sin zemlje u kojoj su od davnine elementi vode, bolje mora, i svjetla igrali veliku ulogu u oblikovanju bezbrojnih stvaralaca od Homera i Safe do Teokrita i helenističkih epigramatičara. U ovakvoj simbiozi i obnavljanju onoga što je najpozitivnije bilo ostvareno u starohelenskoj lirici Seferis umjetnički umije dodati čovjekovu čežnju za pravdom i kruhom. Njegovo odisejevsko srce želi u svome najprisnijem lirskom izrazu upravo lirikom uputiti na staze na kojima poslije olujnih kiša može osvanuti svjetlost utjehe. Zbog toga u jednoj od svojih posljednjih pjesama *Sjećanje* vjeran svome pozivu kliče:

I ja u rukama svojim držim samo trstiku:
pusta bijaše noć, mjesec na smiraju
a zemlja hlapila mirise zbog posljednje kiše.
Šapnuh: Boli sjećanje kad god ga dirneš,
tek malo je vidljivo nebo, a ne vidi se more;
sve što se po danu oborilo to se lopatama
prazni iza brežuljaka

da bi dopunio posljednjim stihovima u pjesmi *Ainapa*, sjećanje na jedan izlet na otok Cipar:

Čudno, tu vidim sunčevo svjetlo: mreža zlatna
u kojoj predmeti skakuću ko ribe
što ih jedan veliki anđeo
izvlači u mreži ribarskoj.

Prema tome, pjesnikovo je poslanje i za Seferisa da uvijek nastoji spasiti svjetlo i plamen ne samo vlastitih lirskih nadahnuća nego i pomoći drugima, svojim bližnjima, da ih nikad ne obuzmu trenuci očaja. Ako je književnost, kao što je to kaže Ch. du Bos, *život koji postaje svjestan sebe, kad u duši nekog sposobnog čovjeka dobije puninu izraza*, onda su zaista dobri pjesnici pravi preteče svjesnosti o humanizmu koji je u svome krajnjem idealu težnja za neprolaznim Svjetlom. Takav je pjesnik Seferis, jer nas svojom lirikom zanosi i upućuje jednostavnošću svoga dubokoga stiha na ono vječno u čovjeku.

Ton Smerdel